रेणुर्वैश्वामित्रः। इन्द्रः, ७ इन्द्रासोमौ। त्रिष्टुप्

इन्द्रं स्तवा नृतमं यस्य मह्ना विबबाधे रोचना वि ज्मो अन्तान्।
आ यः पप्रौ चर्षणीधृद्वरोभिः प्र सिन्धुभ्यो रिरिचानो महित्वा॥ १०.०८९.०१

यस्य। मह्ना- महिमा। विभक्तिव्यत्ययः। ज्मः- पृथिव्याः। अन्तान्- अन्तपर्यन्तानि। रोचना- तेजांसि। वि बाधते- अभिभवति। यः। चर्षणीधृत्- मनुष्यधारकः। सिन्धुभ्यः- समुद्रेभ्यः। महित्वा- महिम्ना। रिरिचानः- वर्धमानः। वरोभिः- वरणीयैर्गुणैः। प्र- प्रकर्षेण। आ पप्रौ- आपूरयति। नृतमम्- तमतिशयेन नेतारम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। इदि परमैश्वर्ये। ईशनाधिदैवतमित्यर्थः। स्तव- स्तुहि ॥१॥

स सूर्यः पर्युरू वरांस्येन्द्रो ववृत्याद्रथ्येव चक्रा।
अतिष्ठन्तमपस्यं१ न सर्गं कृष्णा तमांसि त्विष्या जघान॥ १०.०८९.०२

रथ्येव चक्रा- रथचक्राणीव। सः- असौ। सूर्यः- सुवीर्यः। इन्द्रः- परमेश्वरः। वरांसि- वराणि तेजांसि। उरु- प्रभूतानि। परि ववृत्यात्- पर्यावर्तयति। अतिष्ठन्तम्- स्वाज्ञायामवर्तमानम्। अपस्यम्- कर्मशीलम्। सर्गं न- अश्वमिव। तानि तेजांसि वशीकरोति। त्विष्या- दीप्त्या। कृष्णा तमांसि- अन्धकारान्। जघान- हतवान् ॥२॥

समानमस्मा अनपावृदर्च क्ष्मया दिवो असमं ब्रह्म नव्यम्।
वि यः पृष्ठेव जनिमान्यर्य इन्द्रश्चिकाय न सखायमीषे॥ १०.०८९.०३

यः। इन्द्रः- परमेश्वरः। पृष्ठेव जनिमानीव- पृष्ठसंज्ञकानि स्तोत्राणीव। सखायम्- मित्रम्। ईषे- कामयति। न- इव। अर्यः- आर्यशीलान्। वि चिकाय- विचिनोति। अस्मै- तस्मै। समानम्- समम्। अनपावृत्- अपगतिरहितम्। क्ष्मया दिवो असमम्- द्यावापृथिव्योर्व्यतिरिक्तम्। नव्यम्- स्तुतिमयम्। णु स्तुतौ। अयातयाममगतरसम्। ब्रह्म- मन्त्रम्। अर्च- समर्पय ॥३॥

Dr. Rangani

इन्द्रा॑य॒ गिरो॒ अनि॑शितसर्गा अ॒पः प्रेर॑यं॒ सग॑रस्य बु॒ध्नात्।

यो अक्षे॑णेव च॒क्रिया॒ शची॑भि॒र्विष्व॑क्त॒स्तम्भ॑ पृथि॒वीमु॒त द्याम्॥ १०.०८९.०४

यः। चक्रिया- चक्राणि। अक्षेणेव- रथाक्षेणेव। शचीभिः- स्वशक्तिभिः। विष्वक्- सर्वतः। द्यां पृथिवीम्- द्यावापृथिव्यौ। तस्तम्भ- अस्तभ्नात्। इन्द्राय- तस्मै ईशनाधिदैवताय। अनिशितसर्गाः- मृदून्। गिरः- मन्त्रान् वदामि। सगरस्य बुध्नात्- हृदयसमुद्रात्। अपः- जीवधाराः। प्रेरयम्- प्रेरयानि ॥४॥

आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॒ शिमी॑वाञ्छरु॒माँ ऋ॑जी॒षी।

सोमो॒ विश्वा॑न्यत॒सा वना॑नि॒ नार्वागिन्द्रं॑ प्रति॒मानानि देभुः॥ १०.०८९.०५

आपान्तमन्युः- आपातितमननः। तृपलप्रभर्मा- ग्रावभिः क्षिप्रप्रहारी। धुनिः- कम्पयिता। शिमीवान्- कर्मशीलः। शरुमान्- आयुधयुक्तः। ऋजीषी- शत्रूणामपार्जकः। सोमः- रसदेवः। विश्वानि- सर्वाणि। अतसा- अतसमयानि। वनानि वर्धयति। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। प्रतिमानानि- उपमाभूतानि। अर्वाक् न देभुः- न आकर्षणं कुर्वन्ति। नाधः पातयन्ति। असमान इन्द्र इति भावः ॥५॥

न यस्य॒ द्यावा॑पृथि॒वी न धन्व॒ नान्तरि॑क्षं॒ नाद्र॑यः॒ सोमो॑ अक्षाः।

यद॑स्य म॒न्युर॑धिनी॒यमा॑नः शृ॒णाति॑ वी॒ळु रु॒जति॑ स्थि॒राणि॑॥ १०.०८९.०६

यस्य। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। धन्व- आपः। अन्तरिक्षम्। अद्रयः- गिरयो मेघा वा। न समा भवन्ति। यस्मै। सोमः- रसः। अक्षाः- क्षरति। अस्य- तस्य। मन्युः- क्रोधः। अधिनीयमानः- नीतः। वीळु- दृढमावरणमपि। शृणाति- हिनस्ति। स्थिराणि- स्थिरबनधनान्यपि। रुजति- भिनत्ति ॥६॥

ज॒घान॑ वृ॒त्रं स्वधि॑ति॒र्वने॑व रु॒रोज॒ पुरो॒ अर॑द॒न्न सिन्धू॑न्।

बि॒भेद॑ गि॒रिं नव॒मिन्न कु॒म्भमा गा इन्द्रो॑ अकृणुत स्व॒युग्भिः॑॥ १०.०८९.०७

Dr. Rangani

स्वधितिः- परशुः। वनेव- वृक्षमिव। वृत्रम्- आवरणम्। जघान- बिभेद। पुरः- बन्धनम्। रुरोज- अभिनत्। न- सम्प्रति। सिन्धून्- अपो जीवधाराः। अरदत्- आकृष्टवान्। नवं कुम्भं न- नवं कलशमिव। गिरिम्- जडोपलक्षितमेघं पर्वतं वा। बिभेद- अभिनत्। स्वयुग्भिः- आत्मयोगैः। इन्द्रः- परमेश्वरः। गाः- चिद्रश्मीन्। आ अकृणुत- अकरोत्। प्रकृतिपरमाणवः प्रकृतिपरमाणुजध्यानवासना वा प्रायश आपः श्रुतौ। अम्भस्तदासीद्गहनं गभीरमित्यादिश्रुतिषु यथा। क्वचिदेव चैतन्यधारापि अप्शब्देन निर्दिश्यते। किन्तु रश्मिशब्देन चिद्रश्मिर्निर्दिश्यते। अयमेव अपां गवां भेदः। योगभाषायां वदामश्चेत् निर्विचारसमाधिपर्यन्तमपामनुभवः। आनन्दास्मितादिसमाधौ चिद्रश्म्यनुभवः। निर्विचारवैशारद्येऽध्यात्मप्रसाद इति हि योगसूत्रम्॥७॥

त्वं ह त्यदृणया इन्द्र धीरोऽसिर्न पर्व वृजिना शृणासि।
प्र ये मित्रस्य वरुणस्य धाम युजं न जना मिनन्ति मित्रम्॥ १०.०८९.०८

इन्द्र- परमेश्वर। धीरः- धारणाकुशलः सन्। त्वम्। ह। त्यत्- तत्। ऋणायाः- ऋणानां प्रापयितासि। ऋणिहस्तगतानामृणानां प्रापयितासि। असिः- शस्त्रम्। पर्व- यथा रिपुपर्वाणि तथा। वृजिना- दुःखानि। शृणासि- हंसि। ये। जनाः। मित्रस्य- स्नेहाधिदैवतस्य। वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य। मित्रम्- प्रियम्। युजम्- योगमयम्। धाम- हृदयसदनम्। न- संप्रति। मिनन्ति- हिंसन्ति। तानपि शृणासि॥८॥

प्र ये मित्रं प्रार्यमणं दुरेवाः प्र संगिरः प्र वरुणं मिनन्ति।
न्यश्मित्रेषु वधमिन्द्र तुम्रं वृषन्वृषाणमरुषं शिशीहि॥ १०.०८९.०९

वृषन्- वर्षक। इन्द्र- परमेश्वर। ये- याः। दुरेवाः- दुर्गतयः। मित्रम्- प्रेमाधिदैवतम्। अर्यमणम्- सौशील्याधिदैवतम्। सङ्गिरः- मन्त्रस्तुतान् मरुतः प्राणविशेषान्। वरुणम्- ऋताधिदैवतम्। प्र मिनन्ति- प्रहिंसन्ति। तेषु। अमित्रेषु- शत्रुषु। वधम्- हिंसकम्। तुम्रम्- गतिशीलम्। वृषाणम्- वर्षकम्। अरुषम्- रोचमानम्। भवदायुधम्। नि- नितराम्। शिशीहि- तीक्ष्णीकुरु॥९॥

इन्द्रो दिव इन्द्र ईशे पृथिव्या इन्द्रो अपामिन्द्र इत्पर्वतानाम्।

Dr. Ranganji

इन्द्रो॑ वृ॒धामिन्द्र॒ इन्मेधि॑राणा॒मिन्द्रः॒ क्षेमे॒ योगे॒ हव्य॒ इन्द्रः॑॥ १०.०८९.१०

इन्द्रः- परमेश्वरः। दिवः- नभसः। ईशे- ईशने। पृथिव्याः- भूम्या ईशने। अपाम्- जीवोदकानाम्। पर्वतानाम्- मेघानां गिरीणां जडानाम्। वृधाम्- वृद्धानाम्। मेधिराणाम्- मेधाविनाम्। ईशने भवति। योगे- अलब्धलाभे। क्षेमे- लब्धपालने। हव्यः- इन्द्र आह्वातव्यः ॥१० ॥

प्राक्तुभ्य॒ इन्द्रः॒ प्र वृ॒धो अह॑भ्यः॒ प्रान्तरि॑क्षा॒त्प्र स॑मु॒द्रस्य॑ धा॒सेः।

प्र वात॑स्य॒ प्रथ॑सः॒ प्र ज्मो अन्ता॒त्प्र सिन्धु॑भ्यो रिरिचे॒ प्र क्षि॒तिभ्यः॑॥ १०.०८९.११

अक्तुभ्यः- निशाभ्यः। इन्द्रः- परमेश्वरः। प्र वृधः- प्रवृद्धः। अहभ्यः- दिवसेभ्यः। अन्तरिक्षात्। समुद्रस्य- सागरस्य। धासेः- धारकादपि प्रवृद्धः। प्रथसः- पृथोः। वातस्य- वातादपि। प्रवृद्धः। ज्मः अन्तात्- पृथिव्यन्तादपि प्रवृद्धः। सिन्धुभ्यः- नदीभ्यः। क्षितिभ्यः। प्र रिरिचे- अतिरिच्यते ॥११ ॥

प्र शोशु॑चत्या उ॒षसो॒ न के॒तुर॑सि॒न्वा ते॑ वर्तताम॒िन्द्र हे॒तिः।

अश्मे॑व विध्य दि॒व आ सृ॑जा॒नस्तपि॑ष्ठेन॒ हेष॑सा॒ द्रोघ॑मित्रान्॥ १०.०८९.१२

शोशुचत्याः- दीप्तायाः। उषसः। न केतुः- प्रज्ञेव। असिन्वा- अभिन्नम्। ते- तव। हेतिः- आयुधम्। इन्द्र- परमेश्वर। वर्तताम्- प्रवर्तताम्। दिवः- नभसः। आ सृजानः- सृष्टः। अश्मेव- अशनिरिव। तपिष्ठेन- ज्वलता। हेषसा- शब्दायमानेन स्वायुधेन। द्रोघमित्रान्- मित्रद्रोहिणः। विध्य- मारय ॥१२ ॥

अन्वह॒ मासा॒ अन्विद्वना॒न्यन्वोष॑धी॒रनु॒ पर्व॑तासः।

अन्विन्द्रं॒ रोद॑सी वावशा॒ने अन्वापो॑ अजिहत॒ जाय॑मानम्॥ १०.०८९.१३

जायमानम्- उद्भूतम्। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। मासाः। अनु अजिहत- अनुगच्छन्ति। वनानि- अरण्यानि। ओषधीः- ओषध्यः। पर्वतासः- गिरयो मेघा वा। वावशाने- कामयमाने। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। आपः। अनुगच्छन्ति ॥१३ ॥

कर्हि॑ स्वि॒त्सा त॑ इन्द्र चे॒त्यास॑द॒घस्य॒ यद्भि॒नदो॒ रक्ष॒ एष॑त्।

Dr. Rangaji

मित्रक्रुवो यच्छसने न गावः पृथिव्या आपृगमुया शयन्ते॥ १०.०८९.१४

यत्- यया हेत्या। मित्रक्रुवः- मित्रद्रोहिणः। आपृक्- आपर्चनाहताः। सिंहादिभिः क्रूरमृगैः सम्पर्केण हताः। न गावः- धेनव इव। पृथिव्याः शासने- भूम्या विशसनप्रदेशे सङ्ग्रामे। अमुया- भूम्या सङ्गताः। शयन्ते- शेरते। यत्- यया। अघस्य- पापयुक्तसंबन्धि। एषत्- आगच्छत्। रक्षः- हेयम्। भिनदः- अभिनः। सा। ते- तव। इन्द्र- परमेश्वर। चेत्या- चेतयितव्या। हेतिः। कर्हि स्वित्- कदा। असत्- भवति ॥१४॥

शत्रूयन्तो अभि ये नस्ततस्रे महि व्राधन्त ओगणास इन्द्र।

अन्धेनामित्रास्तमसा सचन्तां सुज्योतिषो अक्तवस्ताँ अभि ष्युः॥ १०.०८९.१५

इन्द्र- परमेश्वर। शत्रूयन्तः- शत्रुभूताः। ये। महि- अत्यन्तम्। व्राधन्तः- बाधमानाः। ओगणासः- गणभूताः। नः- अस्मान्। ततस्रे- प्रक्षिपन्ति। ते। अमित्राः- शत्रवः। अन्धेन तमसा- अन्धकारेण। सचन्ताम्- सङ्गता भवन्तु। सुज्योतिषः- दिवसाः। अक्तवः- निशाः। तान्। अभि ष्युः- अभिभवन्तु ॥१५॥

पुरूणि हि त्वा सवना जनानां ब्रह्माणि मन्दन्गृणतामृषीणाम्।

इमामाघोषन्नवसा सहूतिं तिरो विश्वाँ अर्चतो याह्यर्वाङ्॥ १०.०८९.१६

गृणताम्- स्तुवताम्। ऋषीणाम्- सूक्ष्मदर्शिनाम्। पुरूणि- प्रभूतानि। जनानाम्- मनुष्याणाम्। सवना- सम्भजनानि। ब्रह्माणि। त्वा- भवन्तम्। मन्दन्- आनन्दयन्ति। हि- खलु। अर्चतः- पूजयतः। इमाम्- एतत्। सहूतिम्- आह्वानं प्रति। अवसा- स्वरक्षाशक्त्या। आघोषन्- घोषयन्। विश्वान्- सर्वान् विघ्नान्। तिरः- तिरस्कुर्वन्। अर्वा- अभिमुखः सन्। याहि- आगच्छ ॥१६॥

एवा ते वयमिन्द्र भुञ्जतीनां विद्याम सुमतीनां नवानाम्।

विद्याम वस्तोरवसा गृणन्तो विश्वामित्रा उत त इन्द्र नूनम्॥ १०.०८९.१७

Dr. Rangaji

इन्द्र- परमेश्वर। एव- एवम्। विश्वामित्राः- सर्वभूतप्रियाः। वयम्। अवसा- रक्षया। गृणन्तः- स्तुवन्तः। नूनम्- निश्चयेन। ते- तव। भुञ्जतीनाम्- रक्षतीः। नवानाम्- अभिनवाः। सुमतीनाम्- शोभनमतीः। विद्याम- लभेमहि ॥१७ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।
श्रृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम्॥ १०.०८९.१८
पूर्वं व्याख्यातम् ॥१८ ॥

Dr. Ranganji